

CUPRINS

Cuvânt înainte la a doua ediție	7
PREFAȚĂ: Massimo Cacciari, un filosof italian contemporan de <i>Gheorghe Lencan Stoica</i>	9
I. GEOFILOSOFIA EUROPEI	15
i. Anii hotărâtori	15
ii. Cele două mânze	23
II. RĂZBOI ȘI MARE	35
i. Platon cel realist	35
ii. Discursul asupra hýbris-ului	50
iii. Talasocrația	57
iv. Râsul	83
III. EROII	93
i. Judecători și eroi	93
ii. Veneția pierdută	102
iii. Duelul	111

IV. OASPETELE INGRAT	123
i. Oaspetele ingrat	123
ii. Dezrădăcinarea Nomos-ului	129
iii. Apusul „monștrilor înghețați”	139
V. PATRIA ABSENTĂ	155
i. Violența și armonia	155
ii. Toleranța și intoleranța	167
iii. Percepția asupra păcii	176
Epilog	189
Addenda	201

1. GEOFILOSOFIA EUROPEI

i. Anii hotărâtori

Iată „*agôn êschantos*”, lupta supremă, oboseala și suferințele (*pónos*) ultime, pe care sufletul este chemat să le suporte: să-i îndrepte pe acei alergători rivali, care cu toate acestea sunt părțile sale inseparabile, să-i antreneze pentru „obositoarea asceză”, să împiedice răul („spiritul importanței”!) să ne aducă la pământ, negându-ne bucuria – deci contemplarea Realității hiperuraniene, „*tà éxo tou ouranoû*”. Memorabilul *mýthos* al lui Fedru ne învață, așadar, că *paideía* este *agón*, lupta-concurs din structura compusă a sufletului, dintre puterile sale care se contrapun. Dar el ne învață, iar un astfel de *agón* este prin natura sa armonizator: auriga poate să-și afirme hegemonia și să facă legătura, să mijlocească disonanța nemijlocită. Lupta este în esența sa *conatus* al armoniei; nicio luptă nu începe decât în vederea victoriei, dar a învinge înseamnă a-ți „armoniza” inamicul. Luptele și concursurile au o valoare unică în cercetarea modurilor și a formelor prin care o armonie poate fi reprodusă și revelată. Semnificația *agón*-ului constă în mod precis în *aletheúein*, în producerea,

în aducerea la lumină a armoniei. *Agón*-ul manifestă armonia ca pe propriul său adevăr.

Și totuși, tocmai prin luptă semnele distinctive sunt cu atât mai distincte cu cât se oferă privirii cu implacabilă limpezime. Primul moment al procesului „armonic” va trebui să conștientizeze în determinarea acestor momente, în definirea lor cu maximă precizie – în a le face să atingă starea de a fi unul împotriva celuilalt (este vorba de starea care rezonază în *stásis*, în războiul dintre consanguini, căci două principii opuse aparțin pentru eternitate sufletului, mai mult: sunt ambele *conatus*, impetuoase, pline de savoare, nostalgii înnăscute – dacă nu ar fi înnăscute, și de aceea *á-logos*, in-fante, năvălășe ca un „cal de rasă”, cum ar putea auriga să se îndrepte de acolo spre Patrie? Chiar și pentru *summa theoria* este necesară o primă „stimulare”, care nu rezultă a fi raționalizabilă, care este calitatea stirpei. Ultimul moment constă în a-i demonstra conexiunea perfectă survenită. Între primul și ultimul moment, aventura, marea călătorie, oceanul *periculosum maxime*, în care, pentru a nu ne rătăci, curajul (*andreía*) va trebui să fie condus de minte, de *nóos*, și va fi necesar să se recurgă la fiecare *techné* (*nautiké*, *polemiké*, *politiké*, *basiliké*) și la fiecare artă capabilă să in-formeze, să stabilească raporturile, să facă legăturile chiar și între lucrurile pe care opinia publică le consideră a fi de neconciliat.

În chiar momentul în care apare Doimea (și rădăcina lui *dýo* este aceeași cu a verbului care se referă la teamă, *deído*, și a termenului care indică tremuratul, înspăimântarea, *deinós*), și minunea prin ea însăși neliniștește și înspăimântă, apare și cercetarea asupra originii sale, asupra relațiilor sale interne, asupra scopului său în sine și deci apare întrebarea asupra acelei puteri care face din doi o Doime.

A-ți pune întrebări asupra diferențelor comportă a-ți pune întrebări asupra identității; a te minuna de multiplicitate (de faptul că o entitate este multiplă) începe cu a-ți „aminti” de Unu. Nu este de ajuns să cunoști semnele distinctive, „să le analizezi”, este necesar să te întrebi cum s-a produs sciziunea, ce *logos* a produs-o. Numai dacă omul este capabil de un *logos* al sciziunii va putea să afirme că o înțelege și, înțelegând-o, va putea să fie în măsură să o readucă la armonie. Din minune, prin apariția și starea Doimii, se impune filosofic și politic problema relației dintre unul și mulți. Aporiile fundamentale ale cercetării filosofice europene apar ca fiind conectate în mod original și de nedespărțit de *historia*, de mărturie, conduse în mod sistematic, de întâmplările care produc apartenența istorică de Europa, în rădăcinile sale culturale și politice, dar și ca „figură” geografică, ca determinare a granițelor sale.¹ Odiseu este „curios” să afle multiplicitatea, dar nu *hîstor*-ul, pentru că îl „suferă” și, mai ales, pentru că nu îl cercetează printr-o analiză sistematică.² Dar a cerceta comportă a testa *logos*-ul unitar. Cercetarea istoricului postulează astfel *ab origine* cercetarea filosofică.

¹ Elementele istorico-geografice ale acestui capitol se orientează în funcție de extraordinarele cercetări ale lui S. Mazzarino, în special *Fra Oriente e Occidente (Între Orient și Occident)* (1947), Milano, 1989 și *Il pensiero storico classico (Gândirea clasică istorică)* (1965-1966), III, Bari, 1983. Câte discuții vane despre concepția antică asupra timpului și asupra spațiului, asupra diferențelor față de cea creștină, asupra etosului și destinului Europei ar fi evitat cercetarea filosofică dacă s-ar fi confruntat serios cu marea istoriografie!

² B. Snell, *Il cammino del pensiero e della verità (Calea gândirii și a adevărului)*, 1991, pp. 45-47.

Cercetarea rațiunii actualei multiplicități înseamnă a-ți aminti trecutul, te obligă la o deplină *anamnesis* a „celor ce a fost entitatea”. Ea va trebui să stabilească adevărul trecutului, eliminând acele „*lógoi* multe și ridicole”³ care se povestesc pe lângă el și pe care acel adevăr le ascunde. Ideea de *alétheia* ca eliminare a ascunsului este *historía* europeană, încă înainte de a fi onto-teologia sa. Dar, la origine, ea se conectează încă la fondul mitic și religios al vieții *polis*-ului. Iluminismul lui Hecateu pare incomprehensibil dacă nu este privit împreună cu opera unui *sophós* care îl precede cu un secol, Epimenide cretanul, purificatorul Atenei, „prietenul pe care îl ai numai de ieri” (Platon, *Legile*, III, 677). Pentru a vindeca cetatea de relele sale, este necesar să îi cunoști trecutul; pentru a o face să se supună justiției (și să își elimine riturile sale cele mai dure și barbare) trebuie să cunoști originea adevărată, să te încumeți să mergi pe calea *ádelon*-ului, a ceea ce este non-evident, a ceea ce părea imposibil să fie *hístōr*.

Între anticul cunoscător și istoric, marile prefaceri din secolul al VI-lea: descrierea puternică a cutremurătoarei probleme a distincției dintre puteri, dintre respectivele lor *timai* (în care termeni și în ce limite au valoare, prin ce se justifică autoritatea lor?), implicațiile problemei identității lor și a cauzei

³ Hecateu pare că folosește termenul *mýthos* pentru a-și descrie propriul discurs asupra adevărului și *lógos* pentru a indica, în schimb, discursul înșelător și fără amintiri al multitudinii. *Mýthos* este și pentru el un sunet, o *vox* a lucrului în sine, a lucrului pe calea afirmării. Dacă un cuvânt precum *logos* poate să hotărască asupra adevărului vocii însăși a lucrului – această teribilă *hýbris* a filosofiei (și a mitologiei) nu a apărut încă.

diferențelor faptice dintre ele, ca și posibilitatea de a le „depăși”. Să vedem, cu ajutorul lui Mazarin, „documentele” din secolele al VII-lea și al VIII-lea. Și în ele predomină indistinctul; puterea limitantului nu s-a afirmat încă. Arhipelagurile homericului *Egeu cel cărunț* formează coroane de poduri. Cetățile sunt poduri, treceri. În Ionia cea multiformă, Occidentul și Orientul se întâlnesc aproape nemijlocit, fără frământarea că trebuie să se cunoască. A se cunoaște implică, de fapt, sciziunea care s-a produs. Hesiod, adorator entuziast al asiaticii Hecate, străină de Olimpul homeric (Teogonia, 411-452), cunoaște Europa și Asia numai ca nume a două oceanide, aparținând familiei lui Ocean și a lui Tetis, „*sacra stirpe*”, menită să întrețină tinerețea oamenilor și a râurilor, împreună cu zeul Apollo. „Prima” Asie, perceptibilă geografic, coincide cu schimbătoarea totalitate a cetăților ionice grecești, totalitate care se extinde dincolo de stirpele puternic elenizate ale Lidiei și ale Frigiei. Europa, ca parte a lumii, cu granițe determinate (chiar dacă „niciun om nu știe dacă este înconjurată de mare”) este o figură care se maturizează încet, în decursul fatal al secolului al VI-lea, și care se împlinește numai prin Herodot (IV, 45).

Ea apare, mai presus de orice, din contrastul dintre ireductibilul arhipelag de *póleis*, care niciodată, nici măcar în momentele de pericol maxim, nu reușește să se armonizeze, și domnia puternică a lidienilor care a știut să reziste invaziilor cimerienilor și să oprească la râul Halys (în ziua faimoasei eclipse „profetizate” de Tales) armata mezilor. Deja un poet din Smirna, Mimnermus, se întrebase asupra rațiunii conflictului care opusese „Asia” lui Gyges Ioniei grecești și crezuse că o putea identifica în străvechea agresiune suferită de

Colofon din partea pililor. La originea scindării ar sta, așadar, un act de *hýbris* grec, s-ar afla marele plan istoriografic al unei stări de neîntrerupte abuzuri și vendete, violențe care au atras violență, de o străveche dușmănie, ca ale unicei și strânsei conexiuni dintre Orient și Occident. Până și poemele homerice vor fi fost citite sau recitite în această cheie (și poate că nu e cu totul adevărat că generațiile posterioare găsesc aici conflictul dintre greci și barbari, ostilitatea permanentă dintre Europa și Asia”)⁴, care va deveni explicită în epica mai recentă. Cert este că un astfel de plan capătă un cu totul alt relief la Herdot: numai aici cauza războiului, mai mult, lupta mortală între cele două părți ale lumii, este cercetată în totală opoziție față de orice interpretare în termeni mitici.⁵

Dar această reușită istoriografică este conceptibilă numai după Achsenzeit, după anii hotărâtori, în timpul cărora Asia adevărată a dăruit „paravanele” elenizante, în care se afla reflexia însăși a grecilor, și și-a supus, prin cu totul alte legături decât cele cu lidienii, cetățile Ioniei, cu indiscutabila lor hegemonie spirituală asupra întregii Elade. Atunci s-a manifestat

⁴ A. Momigliano, *Storia e storiografia antica (Istoria și istoriografia antică)*, Bologna, 1987, p. 48. Trebuie să avem prezent în memorie faptul că în Iliada „troienii merg la câmp cu mare rumoare, iar grecii, în ordine și liniște, troienii se plâng mai sălbatic de greci... numai troienii au mintea întoarsă spre lucrarea zeilor”. Dar „în ansamblu, abia dacă este perceptibilă o diferență între cele două părți” (B. Snell, *La cultura greca e le origini del pensiero europeo (Cultura greacă și originile gândirii europene)*, Torino, 1963, p. 219).

⁵ A. Momigliano, *op.cit.*, p. 49.

diferența fatală. După înfrângerea lidienilor, sub conducerea lui Cyrus, problema sciziunii se impune, odată pentru totdeauna, prin impunerea Imperiului Persan. De partea cealaltă a mării, a străvechii *mare nostrum* a grecilor, se găsește acum distincția absolută. Unitatea a fost decisă pentru totdeauna.⁶ Această Doime, această „nemaiauzită” multiplicitate, este acum problema la care să te gândești, pe care să o cunoști, pe care să o rezolvi. Dar pentru ca să te gândești la ea este necesar mai înainte de orice să te cunoști pe tine însuși. Mișcarea istorică, politică și filosofică este conectată încă la Unul; „proba” autentică a temeliei comune de gândire și *prâxis*. Este apariția de neșters a Altuia care te constrânge să te întorci în sinele tău. Fără a-ți cunoaște propria identitate, va fi imposibil să te confrunți cu Altul. Dacă nu ne vom cunoaște numele nostru, acțiunea asupra Altuia (*Ares gradivus*) ne va doborî: Imperiul persan nu va mai întâlni pe nimeni în calea sa. Trebuie să te definești: să fii stăpân pe propriul caracter, să-ți stabilești propria validitate „divină”. Aceasta dorește Pitia, simbolul unității tuturor *póleis*: ca toți să se cunoască – lucru improbabil, dificil mai presus de orice, după cum spun toți înțelepții (acesta este darul pitiatice al *sophíei* lor).

Dar pe frontonul din Delfi stă înscrisă o enigmă. Adresează-te sinelui tău pentru a-ți „aminti” (după cum îndeamnă

⁶ În ajunul *Achsenzeit*, grecii nu concep Unul decât ca pe un lucru nedistinct. În teologia hesiodică, amintește Giorgio Colli, Unul este numai Haosul: Deschiderea fără formă. *Logos*-ul filosofic va reuși să facă distincția. Acelui Unu al Imperiului asiatic i se va contrapune *logos*-ul productiv și revelator al Eladei. După „marele război”, *logos*-ul va trebui să aibă și valoare de *logos* al Unului: pentru a triumfa cu adevărat, va trebui să știe să-l „asimileze”.

Hecate, rebelă față de Persia), pentru a te „purifica” (după cum face Epimenide) și pentru a te opune astfel înaintării Marelui Rege. Cetățile negoțului și ale călătoriilor își vor regăsi în propriul suflet acea sciziune pe care a fost necesar să o învețe acum să o cunoască. *Polemos*-ul extern, de acum de neeludat, face să se vadă acea *stásis*, acel război interior. Și această „armonie”, această conexiune dintre *pólemos* și *stásis*, dintre războiul exterior și „războiul interior”, este *polis*-ul – creație, formă pe care Orientul nu a cunoscut-o niciodată și nici nu o va cunoaște.

Întreaga „națiune” greacă – și odată cu ea ideea însăși de Occident – va fi rezultatul acestor ani hotărâtori. În ei se afirmă acea conștiință a inevitabilului conflict cu imensul Imperiu asiatic, care constituie acea împunsătură dureroasă a *historíei* herodotice. Nimeni nu mai poate să se „retragă”; de acum, *agón*-ul ori se face, ori se îndură, „nu există cale de mijloc” (τό νόον μέσον οὐθδέν, Herodot, VII, 11) – cu tot riscul de *hýbris* pe care le comportă tocmai absența sau impracticabilitatea *méson*-ului. Dar, de la o vreme, se afirmă cunoașterea pe care, pentru a o putea face să conducă victorios până la capăt acest cumplit *ágon*, este necesar să-ți asumi o sarcină și mai arzătoare decât îndeletnicirea războiului, a *pólemos*-ului, mai mult o sarcină imposibilă: a te cunoaște pe tine însuși.

Contrapunerea politico-geografică implică analiza, distincția precisă între părți, măsurarea limitelor, dar și cercetarea structurii lor interne și, în cele din urmă, cercetarea vizând al lor demon-caracter. Pentru a putea măsura trebuie să cunoști ceea ce măsoară. „*Anamnesa*” istorică, geografică, politică și filozofică din Unu, ca întotdeauna, se va adevăra prin Occident.